

Verantwoording over kortingsmaatregelen door Nederlandse pensioenfondsen

Wilfred Kevelam en Anne Laning

SAMENVATTING In 2013 hebben 66 Nederlandse pensioenfondsen hun pensioenaanspraken gekort. Deze bijdrage beschrijft hoe de kortingsmaatregel van 38 van deze 66 pensioenfondsen is verwerkt en toegelicht in de jaarverslaggeving over 2012. Ook gaat het in op de gevolgen van de korting op het vermogen en het saldo van baten en lasten van de onderzochte pensioenfondsen. De auteurs concluderen dat pensioenfondsen over het algemeen voldoende informatie verschaffen en adequaat inspelen op de informatiebehoefte van gebruikers. Toch is er ruimte voor verbetering van de verslaggeving. Zo kan de consistentie en vergelijkbaarheid in de verslaggeving verder worden verhoogd. Daarnaast geldt voor veel pensioenfondsen dat meer aandacht besteed kan worden aan de wijze waarop evenredige belangenafweging heeft plaatsgevonden, juist omdat dit een belangrijke rol speelt in het Nederlandse pensioenstelsel.

RELEVANTIE VOOR DE PRAKTIJK Het korten van pensioenaanspraken is een unieke gebeurtenis met een grote maatschappelijk impact. Dit maakt het belang van een transparante informatieverstopping door pensioenfondsen in hun jaarverslaggeving groot. De auteurs maken op basis van empirisch jaarverslagenonderzoek de gevolgen van de pensioenkorting inzichtelijk en beoordelen de kwaliteit van de verslaggeving. Vanuit verslaggevingsoptiek biedt dit artikel belangrijke inzichten in de wijze waarop pensioenfondsen invulling geven aan *principles-based* regelgeving en daadwerkelijk een goed inzicht bieden aan de gebruikers van de jaarverslaggeving. De auteurs beogen, door het presenteren van een aantal *best practices* en een concreet voorstel om de van toepassing zijnde RJ 610 uit te breiden, bij te dragen aan de kwaliteit van de financiële verslaggeving.

1 Inleiding

De tijd dat Nederlandse pensioenfondsen zonder veel aandacht van de publieke opinie konden opereren, is definitief voorbij. De turbulentie op de financiële markten, sterk gestegen levensverwachtingen en lage renteniveaus hebben de voorheen robuuste financiële

positie van pensioenfondsen tot in hun vezels aangetaast. Hierdoor is de maatschappelijke aandacht voor de positie en het functioneren van pensioenfondsen fors toegenomen. De dekkingsgraden van een groot aantal pensioenfondsen zijn onder het wettelijk minimum van ongeveer 105% gedaald, waardoor het onzeker is of pensioenfondsen in de toekomst aan hun verplichtingen kunnen voldoen. Op basis van de Pensioenwet moeten pensioenfondsen in deze situatie herstelmaatregelen nemen, om binnen de gestelde termijn de financiële positie weer op orde te krijgen. Zij kunnen pensioenpremies verhogen, pensioenen niet indexeren of werkgevers middelen laten bijstorten. Nadat in 2012 al enkele pensioenfondsen een korting op hun pensioenaanspraken hadden doorgevoerd, bleek begin 2013 dat voor 66 Nederlandse pensioenfondsen al deze maatregelen niet toereikend waren. Zij moesten als ultieme maatregel besluiten om de pensioenaanspraken van circa 2 miljoen actieve deelnemers, 2,5 miljoen zogenoemde slapers en 1,1 miljoen gepensioneerden te verlagen met gemiddeld 1,9% (DNB, 2013) om zo de dekkingsgraad naar een voldoende niveau te krijgen. Het jaar 2013 zal daarom de geschiedenisboeken ingaan als het 'jaar van de korting'¹. Een unieke gebeurtenis binnen de pensioensector, waarvoor zowel nationaal als internationaal veel belangstelling is in de media.

Voordat wij ingaan op de kern van dit artikel, de verantwoording over de kortingsmaatregel in de jaarverslaggeving van pensioenfondsen, willen wij eerst kort stilstaan bij de vraag hoe het zo ver heeft kunnen komen. Immers, nog niet zo lang geleden werd de optie tot het korten van pensioenaanspraken, en alle implicaties die hiermee samenhangen, als een louter theoretisch vraagstuk voor academici beschouwd. In een tijd met een gemiddelde dekkingsgraad van bijna 150% in 2007 was er geen reden tot zorg. De impact van de kredietcrisis en Europese schulden crisis op Nederlandse pensioenfondsen is echter groot geweest. Vooral de

veel lagere marktrente waarmee pensioenfondsen hun verplichtingen contant moeten maken, leidde tot significant hogere voorzieningen. Daarnaast hadden ook andere, meer structurele ontwikkelingen, een negatieve invloed op de dekkingsgraden. Dit waren vooral de sterk gestegen levensverwachtingen. Sinds de invoering van het Financieel Toetsingskader (2007) moeten pensioenfondsen rekening met de toekomstig verwachte verbetering in overlevingskansen. Pensioenfondsen hadden hier tot dan toe te weinig rekening mee gehouden in de waardering van hun pensioenverplichtingen. Zo zorgde de periodieke publicatie van nieuwe prognosetafels van het Actuariel Genootschap ervoor dat pensioenfondsen in de periode 2007 tot en met 2013 hun voorzieningen voor pensioenverplichtingen aanzienlijk moesten verhogen. Beide effecten verklaren het grootste deel van de daling van de dekkingsgraden van pensioenfondsen vanaf 2007 en het onvoldoende herstel van de dekkingsgraden tot op dit moment, waardoor de pensioenkorting voor veel fondsen onvermijdelijk werd.

De maatschappelijke behoefte aan transparante informatieverstrekking over deze unieke gebeurtenis en de slechts summiere handvatten die de verslaggevingstandaarden bieden, rechtvaardigen een onderzoek naar de wijze waarop pensioenfondsen de kortingsmaatregel in de jaarverslaggeving² over 2012 hebben verwerkt en toegelicht. Hierbij besteden we specifiek aandacht aan de toelichting van pensioenfondsen hoe zij de belangen van verschillende partijen evenwichtig hebben afgewogen. Niet alleen is evenwichtige belangenafweging een expliciete eis vanuit de Pensioenwet, ook draagt een duidelijke toelichting op dit punt bij aan de kwaliteit van verslaggeving. Het is dan ook niet verwonderlijk dat toezichthouder DNB hier nadrukkelijk aandacht voor heeft gevraagd (DNB, 2012). De centrale onderzoeksvraag in dit artikel is: In welke mate leggen Nederlandse pensioenfondsen die in 2013 (veelal per 1 april 2013) een kortingsmaatregel hebben doorgevoerd, hierover verantwoording af in hun jaarverslaggeving over 2012?

Deze bijdrage is als volgt opgebouwd: paragraaf 2 bevat het kader van relevante wet- en regelgeving voor pensioenfondsen, waarbij de verslaggevingseisen vanuit de Pensioenwet en de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving worden geschetst. Paragraaf 3 beschrijft allereerst de opbouw van de onderzoekspopulatie en de onderzoeksmethodiek. Vervolgens worden de belangrijkste onderzoeksresultaten beschreven. Hierbij presenteren we een aantal *best practices* waarmee we concrete handvatten bieden om de kwaliteit van verslaggeving verder te verbeteren. We sluiten het artikel af met een nabeschuiving en een aantal conclusies.

2 Regelgeving en theoretisch kader

2.1 Situationele beschrijving vanuit de Pensioenwet

Pensioenfondsen zijn sterk gereguleerd. DNB houdt toezicht op het functioneren van pensioenfondsen vanuit een prudentieel oogpunt, waarbij solvabiliteitseisen centraal staan. Daarnaast houdt de AFM toezicht op de zorgplicht van pensioenfondsen ten aanzien van deelnemers en gepensioneerden.

De belangrijkste wettelijke bronnen zijn de Pensioenwet en het Financieel Toetsingskader. De Pensioenwet stelt eisen aan de solvabiliteit van pensioenfondsen uitgedrukt in de dekkingsgraad, het vereist eigen vermogen. Dit vereist eigen vermogen moet dusdanig groot zijn dat met een zekerheid van 97,5% wordt voorkomen dat het pensioenfonds binnen één jaar over minder middelen beschikt dan pensioenverplichtingen. Als het pensioenfonds een lager vermogen heeft dan het vereist vermogen, is er sprake van een reservecort. In dat geval moet het pensioenfonds een langetermijnherstelplan indienen, waarin is uitgewerkt op welke wijze het pensioenfonds ervoor zorgt dat er binnen 15 jaar weer wordt voldaan aan het vereist eigen vermogen (artikel 138 PW). In aanvulling op het vereist eigen vermogen geldt een minimumgrens, het zogenaamde minimaal vereist eigen vermogen (artikel 140 PW). In de praktijk komt dit neer op een minimale dekkingsgraad van ongeveer 105%. Indien de dekkingsgraad van een pensioenfonds onder dit minimum komt, is er sprake van een dekkingstekort. Het pensioenfonds moet dan een kortetermijnherstelplan indienen om binnen de termijn van vijf jaar³ weer boven de minimale dekkingsgraad te komen.

Eind 2008 raakten veel Nederlandse pensioenfondsen in onderdekking. Ongeveer 340 fondsen hebben vervolgens een herstelplan opgesteld en ingediend bij DNB. De vijfjaarstermijn van deze herstelplannen loopt 31 december 2013 af. Veel pensioenfondsen voorzagen in het voorjaar van 2012 dat hun financiële positie nog niet voldoende hersteld zou zijn. Daarop anticiperend kondigden 104 pensioenfondsen een voorwaardelijke korting aan. Dit betekent dat zij een voorwaardelijk besluit tot korten namen, maar dat het besluit pas onvoorwaardelijk zou worden op 31 december 2012. De ontwikkelingen in de laatste maanden van 2012 zorgden voor een aantal pensioenfondsen echter voor een verbetering van de financiële positie. Een van deze ontwikkelingen is het bekende 'septemberakkoord', een samenstel van maatregelen op het gebied van pensioenen waarover het kabinet en de sociale partners overeenstemming bereikten. Het akkoord biedt pensioenfondsen onder meer de mogelijkheid om in plaats van de marktrente een min of meer vaste rekenrente voor langlopende verplichtingen (de zogenaamde *Ultimate Forward Rate*, afgekort als

UFR⁴) te gebruiken bij het berekenen van de pensioenverplichtingen.

Van de 104 pensioenfondsen die een voorwaardelijke korting hadden aangekondigd, hebben 66 pensioenfondsen daadwerkelijk hun pensioenen in 2013 gekort. Deze pensioenfondsen hebben uiterlijk 1 april 2013 hun korting doorgevoerd en hun deelnemers hierover uiterlijk één maand voor het doorvoeren van de korting geïnformeerd. Hierbij bood DNB de mogelijkheid om de korting per 1 april 2013 te maximaleren op 7%. Indien dit niet tot voldoende verbetering van de dekkingsgraad leidt, zal in 2014 aanvullend gekort moeten worden.

De maatregel tot korten is een uiterste maatregel. De Pensioenwet stelt strikte voorwaarden aan het nemen van een dergelijke maatregel. Deze maatregel heeft immers een direct negatief effect op de hoogte van pensioenaanspraken en pensioenuitkeringen. Dit betekent dat een pensioenfonds alleen mag korten indien er sprake is van onderdekking, het pensioenfonds niet in staat is binnen een redelijke termijn hieruit te herstellen en alle overige beschikbare instrumenten, met uitzondering van het beleggingsbeleid, zijn ingezet. De Pensioenwet eist hierin nadrukkelijk een evenwichtige afweging tussen de verschillende betrokken belangen (van werkgever, actieve werknemers, slapers en gepensioneerden) en tussen de belangen van verschillende generaties. Artikel 105 uit de Pensioenwet is hiermee een belangrijke voorwaarde voor de risicodeling die het Nederlandse pensioenstelsel kenmerkt. Ter Hoeven en Laning (2010) identificeren contractuele en wettelijke bronnen van deze risicodeling. Zo bevat de pensioenregeling zelf veelal een bepaalde mate van risicodeling. Dit zijn bijvoorbeeld middelloonregelingen, waarbij indexatie afhankelijk wordt gesteld van het aanwezig vermogen. Daarnaast stelt de Pensioenwet eisen aan de financieringswijze, zoals aan terugstortingen van premies aan de werkgever en kortingen op premies. Ook kan worden afgesproken dat zowel de werkgever als de werknemer moeten bijdragen aan de pensioenpremie. De eis van de Pensioenwet dat het pensioenfonds de belangen van alle betrokkenen eerlijk moet behartigen, leidt ertoe dat het bestuur de sturingsinstrumenten eerlijk moet inzetten en hierover verantwoording moet afleggen aan onder andere het verantwoordingsorgaan. Dit geldt uiteraard ook voor gevoelige maatregelen zoals het korten van pensioenaanspraken. De evenwichtige belangenafweging komt nadrukkelijk naar voren in de keuze van het pensioenfondsbestuur om evenredig te korten, of onderscheid te maken tussen bepaalde belanghebbenden. In het geval dat het pensioenfonds niet alle pensioenaanspraken en uitkeringen met een gelijk percentage kort, is er sprake van gedifferentieerd korten. Dit kan van toepassing zijn in het geval van meerdere pensioenrege-

lingen, waarbij voor bepaalde groeperingen bestemmingsreserves worden ingezet om de hoogte van de korting te beperken of te voorkomen. Zowel bij evenredig als bij gedifferentieerd korten, zal het bestuur moeten toelichten hoe het genomen besluit bijdraagt aan een eerlijke en rechtvaardige verdeling van de pijn tussen de verschillende deelnemende groepen.

2.2 Verslaggevingseisen voor pensioenfondsen

Algemeen verslaggevingskader

Artikel 146 van de Pensioenwet bepaalt dat de jaarrekening en het jaarverslag van een pensioenfonds moeten voldoen aan de bepalingen van Titel 9 van het Burgerlijk Wetboek 2 (BW2) en dat de vrijstellingen voor de inrichting en publicatie van de jaarrekening voor kleine en middelgrote rechtspersonen niet van toepassing zijn. Dit betekent dat ieder pensioenfonds binnen zes maanden na afloop van het boekjaar een jaarrekening en jaarverslag moet vaststellen. In Titel 9 BW2 is opgenomen dat de jaarrekening wordt opgesteld op basis van maatschappelijk aanvaarde normen. In Nederland is hier invulling aan gegeven door de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving (RJ). Binnen de RJ is in het bijzonder RJ 610 *Pensioenfondsen* relevant. RJ 610 sluit zoveel mogelijk aan op de Pensioenwet en de hieraan gerelateerde Algemene Maatregelen van Bestuur om inconsistenties in verslaggeving te voorkomen. Overigens is het pensioenfonds ook toegestaan om op IFRS-grondslagen te rapporteren. In dat geval is IAS 26 *Accounting and Reporting by Retirement Benefit Plans* van toepassing. Hierbij moet wel rekening worden gehouden met de Pensioenwet en Titel 9 BW2. Bij ons weten is er slechts één Nederlands pensioenfonds die van deze mogelijkheid gebruikmaakt (Stichting Pensioenfonds Shell), zodat we in het vervolg van dit artikel uitgaan van het Nederlandse verslaggevingskader.

Verslaggeving over korten

In het geschetste verslaggevingskader zijn specifieke verslaggevingseisen voor de verwerking van het korten van pensioenaanspraken (en de toelichting hierop) slechts beperkt opgenomen. Dit illustreert het unieke karakter van deze casuïstiek. De Pensioenwet stelt dat in het bestuursverslag informatie wordt opgenomen over herstelplannen in geval van reservetekort of onderdekking, inclusief getroffen maatregelen en de realisatie van deze maatregelen. Eén van de mogelijke maatregelen is het korten van pensioenaanspraken. RJ 610 (vóór aanpassing door RJ-uiting 2013-6) bevat vervolgens geen aanvullende toelichtingsvereisten maar refereert alleen aan de bovengenoemde eisen.

De Pensioenwet schrijft waardering van pensioenverplichtingen tegen marktwaarde voor. Op grond van het inzichtsvereiste dient de voorziening pensioenver-

plichtingen te worden gewaardeerd op actuele waarde (marktwaarde). RJ 610.251 specificeert vervolgens dat de pensioenverplichtingen gewaardeerd worden naar het niveau dat zij op balansdatum hebben. Dit betekent bijvoorbeeld dat toegezegde indexaties en andere verplichtingen, voor zover deze op balansdatum een onvoorwaardelijk karakter hebben, meegenomen moeten worden in de hoogte van de voorziening voor pensioenverplichtingen. Eind 2012 rees de vraag hoe omgegaan moest worden met de korting die voor veel pensioenfondsen uiterlijk 1 april 2013 doorgevoerd moest worden. Deze pensioenfondsen hadden immers eind 2008 een herstelplan ingediend, met een einddatum van 31 december 2013. Toezichthouder DNB meende dat de korting pas in 2013 daadwerkelijk verwerkt moest worden, omdat de jaarrekening 2012 anders een te positief beeld zou geven. Dit bleek onder andere uit de zogenaamde Questions & Answers die DNB hiervoor op haar website publiceerde. Lang was het de verwachting dat de Raad voor de Jaarverslaggeving (RJ) deze methodiek zou overnemen om verschillen tussen de jaarverslaggeving en de verslagstaten ten behoeve van het prudentieel toezicht te voorkomen. Op 9 januari 2013 werd echter de concept RJ-uiting 2013-2 *Verwerken van kortingen op pensioenaanspraken c.q. pensioenrechten* gepubliceerd. Hierin stelt de RJ dat op basis van bestaande wet- en regelgeving en de Richtlijnen, met name paragraaf 2 van hoofdstuk 160 *Gebeurtenissen na balansdatum*, dergelijke kortingen moeten worden verwerkt in de voorziening per balansdatum voor zover een korting onvermijdelijk is. In de toelichting dient te worden uiteengezet wat het effect van deze kortingsmaatregel is, alsook hoe deze is bepaald.

Uit de commentaarbrieven op de conceptuïtatie bleek dat er vanuit betrokken partijen geen principiële bezwaren tegen de opgenomen argumentatie over het moment van verwerken van de korting zijn. Op 25 februari 2013 is de eerdere uiting in ongewijzigde vorm definitief gepubliceerd in RJ-uiting 2013-6. Dit besluit is ons inziens verdedigbaar vanuit de bestaande regelgeving. Immers, met de situatie per balansdatum heeft het voorgenomen besluit tot korten een onvoorwaardelijk karakter gekregen. In de bewoordingen van RJ 252 *Voorzieningen* heeft het pensioenfondsbestuur per balansdatum immers geen ander reëel alternatief dan het nemen van een onvoorwaardelijk kortingsbesluit⁵. Het verwerken van dit besluit in de voorziening ultimo 2012 is dan een logisch gevolg. Opmerkelijk is dat DNB, na de publicatie van deze definitieve RJ-uiting, terugkwam op de initieel door haar voorgeschreven verwerkingsmethodiek. DNB maakte, opnieuw via de Questions & Answers op haar website, duidelijk dat ook in de verslagstaten de korting verwerkt moet worden. Op deze wijze worden verschillen tussen verslagstaten en de jaarrekening 2012 voorkomen, wat naar onze mening ook wenselijk is. Eenspo-

rige en consistente verslaggeving draagt immers bij aan transparantie en het maatschappelijk gewenste inzicht. De vraag of alle pensioenfondsen de aangepaste RJ 610 op dit punt volgen, maakt onderdeel uit van ons empirisch onderzoek.

Conclusie

We concluderen dat zowel de Pensioenwet als de in 2013 aangepaste RJ 610 weliswaar voorschrijven dat pensioenfondsen de kortingsmaatregel als onderdeel van het herstelplan moeten toelichten in het bestuursverslag en verwerken in de jaarrekening, maar geen concrete handvatten bieden voor de uitwerking van deze toelichting. We veronderstellen hiermee dat een kwalitatieve toelichting in het bestuursverslag, waarin het bestuur het beleid en onderliggende argumentatie voor gemaakte keuzes kan toelichten, voldoende is. In de jaarrekening zelf kan vervolgens een meer kwantitatieve toelichting worden gegeven, bijvoorbeeld als toelichting op de voorziening voor pensioenverplichtingen. Indien de korting in overeenstemming met RJ 610 in de jaarrekening wordt verwerkt, is het naar onze mening niet noodzakelijk om hier tevens melding van te maken onder de Gebeurtenissen na balansdatum. Hier moeten conform RJ 160 alleen gebeurtenissen worden vermeld die geen betrekking hebben op de situatie per balansdatum en daardoor niet zijn verwerkt. Een voorbeeld van een dergelijke gebeurtenis is een eventueel principebesluit van het pensioenfondsbestuur om, aanvullend op de korting die in 2013 heeft plaatsgevonden, uiterlijk per 1 april 2014 nogmaals een korting door te voeren op de pensioenaanspraken indien dit nodig zal zijn.

3 Empirisch onderzoek

3.1 Opbouw van de onderzoekspopulatie

In het voorjaar van 2012 werd bekend dat 104 pensioenfondsen een voorwaardelijk besluit tot korten hebben genomen, indien de dekkingsgraad ultimo 2012 niet voldoende verbeterd zou zijn. Op 19 februari 2013 maakte DNB via een persbericht bekend dat uiteindelijk 68 Nederlandse pensioenfondsen in hun rapportage aan DNB gemeld hebben dat zij uiterlijk 1 april 2013 daadwerkelijk de pensioenaanspraken zouden gaan korten. Na een integrale beoordeling van alle herstelplannen van 274 pensioenfondsen werd het aantal pensioenfondsen dat de aanspraken kort in april 2013 naar beneden bijgesteld tot 66 pensioenfondsen. Twee pensioenfondsen hoefden uiteindelijk niet te korten, omdat de werkgever een aanvullende bijdrage had gestort.

De 66 pensioenfondsen die per 1 april 2013 daadwerkelijk een korting doorvoerden, vormen onze onderzoekspopulatie. DNB publiceert echter geen overzicht met namen van de pensioenfondsen met het oog op de

Tabel 1 Overzicht tijdigheid van publicatie jaarverslag en omvang populatie

	Totaal aantal pensioenfondsen	Waarvan in liquidatie	Waarvan niet in liquidatie
Totaal aantal pensioenfondsen waarvan het jaarverslag beschikbaar was per 10 juli 2013.	153	14	139
Minus: aantal pensioenfondsen waarvan het jaarverslag beschikbaar was per 10 juli 2013 maar die geen korting op pensioenaanspraken per 1 april 2013 hebben doorgevoerd.	120	12	108
Saldo: aantal pensioenfondsen waarvan het jaarverslag beschikbaar was per 10 juli 2013 die een korting op pensioenaanspraken per 1 april 2013 hebben doorgevoerd.	33	2	31
Aanvullend beschikbare jaarverslagen in de periode 10 juli 2013 tot en met 23 juli 2013.	7	0	7
Saldo: totale onderzoekspopulatie	40	2	38

Tabel 2 Kenmerken van de onderzoekspopulatie

	Aantal pensioenfondsen	Totaal aantal fondsen ultimo 2012	Percentage t.o.v. totaal aantal pensioenfondsen ultimo 2012	Totaal technische voorziening (EUR miljard)	Aantal deelnemers, slapers en gepensioneerden
Beroepspensioenfondsen	3	13	23%	2,5	18.741
Bedrijfstakpensioenfondsen	14	74	19%	386,9	5.276.573
Ondernemingspensioenfondsen	21	327	6%	7,8	87.825
Totaal	38	414	9%	397,2	5.383.139

geheimhoudingsplicht van de toezichthouder. De Pensioenfederatie, de koepelorganisatie waarbij veel pensioenfondsen zijn aangesloten, heeft pensioenfondsen echter gevraagd of zij informatie over de kortingsmaatregel willen melden en of deze informatie op een openbare lijst opgenomen mag worden. Deze lijst is voor iedereen te raadplegen op de website van de Pensioenfederatie en wordt periodiek geactualiseerd. Wij hebben deze lijst per 15 juli als uitgangspunt genomen voor ons empirisch onderzoek. Hierop zijn 58 van de 66 pensioenfondsen vermeld. Daarnaast is een belangrijke randvoorwaarde van ons empirisch onderzoek dat het jaarverslag van deze pensioenfondsen tijdig beschikbaar moet zijn. Wij hebben hierbij initieel aansluiting gezocht bij artikel 394 lid 1 BW², waarin een termijn van acht (werk)dagen voor openbaarmaking na vaststelling van het jaarverslag is opgenomen. Voor pensioenfondsen geldt dat deze uiterlijk 30 juni 2013 hun jaarcijfers over 2012 vastgesteld moeten hebben, waardoor de uiterste openbaarmakingsdatum 10 juli 2013 is. Tabel 1 bevat een overzicht waaruit de tijdigheid van deponeren blijkt.

Uiteindelijk hebben 33 van de 66 pensioenfondsen hun jaardocument binnen deze termijn gepubliceerd, waarvan twee fondsen in liquidatie verkeren. Omdat naar verwachting de verslaggeving van pensioenfondsen in liquidatie een andere focus heeft, zijn deze fondsen ver-

wijderd uit de populatie, waardoor de jaarverslagen en jaarrekeningen van 31 pensioenfondsen de basis van ons onderzoek vormen.

Om de onderzoekspopulatie te vergroten, zijn ook de jaarverslagen van pensioenfondsen die beschikbaar zijn gekomen tot en met 23 juli meegenomen. Dit leidde tot zeven extra jaarverslagen, waardoor uiteindelijk 38 jaarverslagen zijn onderzocht. Ten opzichte van de totale onderzoekspopulatie van 66 pensioenfondsen die korten, is dit wat ons betreft een representatieve weergave. Tabel 2 bevat een aantal kenmerken van de onderzoekspopulatie. Ten opzichte van de 66 pensioenfondsen die uiterlijk per 1 april 2013 een korting hebben moeten toepassen, bedraagt de onderzoekspopulatie met 38 pensioenfondsen bijna 58%. Omdat de detailinformatie van alle 66 pensioenfondsen niet beschikbaar is, hebben we de onderzoekspopulatie tevens uitgedrukt als percentage van de gehele pensioensector per eind 2012. De 38 pensioenfondsen die in het onderzoek zijn meegenomen hebben een totale pensioenverplichting (technische voorziening) van bijna EUR 400 miljard en een totaal aantal deelnemers (actieven, slapers en gepensioneerden) van ongeveer 5,4 miljoen mensen.

3.2 Onderzoeksmethodiek

De jaarverslaggeving van de 38 pensioenfondsen is

door ons op gestructureerde wijze onderzocht. Door middel van een zogenaamde disclosure index hebben we de aard en omvang van toelichtingen op de kortingsmaatregel in kaart gebracht en de kwaliteit van de verantwoording beoordeeld. Een dergelijke disclosure index is een veelgebruikt instrument binnen het empirisch jaarrekeningonderzoeksgedebied. Hierbij hebben we een onderscheid gemaakt in vier 'deelgebieden' om het onderzoek te structureren.

Allereerst maakten we de algemene wijze van presentatie van de kortingsmaatregel in de jaarverslaggeving inzichtelijk. Hierbij is in kaart gebracht op welke plek in de jaarverslaggeving een toelichting op de kortingsmaatregel is opgenomen, en hoe de verdere toelichtingen zijn gestructureerd. Vervolgens zijn de kwantitatieve aspecten geïnventariseerd. Wij achten het bieden van concrete, kwantitatieve informatie over de kortingsmaatregel en de financiële gevolgen hiervan, een belangrijke basisvoorwaarde voor toereikende verantwoording. Hierbij kan gedacht worden aan het inzichtelijk maken van de gevolgen van de kortingsmaatregel op de voorziening voor pensioenverplichtingen en de uiteindelijke dekkingsgraad. Aansluitend analyseren we de kwalitatieve toelichtingen op de kortingsmaatregel, waarmee pensioenfondsen aanvullende informatie kunnen geven over de achtergronden en overwegingen die ten grondslag liggen aan gemaakte keuzes. Deze tekstuele toelichting, die vooral in het bestuursverslag terug zal komen, is door ons op kwaliteit beoordeeld door het geven van een score. De schaalverdeling is in de basis gebaseerd op de schaalverdeling die door ons in eerder onderzoek (Laning & Langendijk, 2011) naar verslaggeving door Nederlandse pensioenfondsen is gebruikt. De schaalverdeling is op onderdelen aangepast, om deze geschikt en specifiek te maken voor onderzoek naar verantwoording over korten. Tabel 3 bevat een overzicht van de toegepaste schaalverdeling. Hoewel een dergelijke kwalitatieve beoordeling inherent subjectief en daarmee gevoelig voor discussie is, achten wij deze onderzoeksmethodiek zinvol en gerechtvaardigd om een goed beeld van de empirische resultaten te kunnen bieden.

Naast het bestuursverslag zijn ook de verslagen van het verantwoordingsorgaan beoordeeld. Volgens de principes voor goed pensioenfondsbestuur (*Pension fund governance*) legt het pensioenbestuur verantwoording af aan het verantwoordingsorgaan over de wijze waarop het zijn functie uitoefent. Het verantwoordingsorgaan, waarin actieven (en eventueel slapers), gepensioneerden en werkgever(s) worden vertegenwoordigd, heeft vervolgens als taak om het functioneren van het pensioenfondsbestuur te beoordelen. Het is te verwachten dat het verantwoordingsorgaan kritisch heeft gekeken naar de wijze waarop het kortingsbesluit tot stand is geko-

Tabel 3 Schaalverdeling beoordeling kwalitatieve toelichting op het kortingsbesluit

Score	Elementen in de kwalitatieve toelichting op korten
0	Geen vermelding van beleid (uitgangspunten en doelstellingen).
1	Enkel het vermelden van beleid.
2	Melden van beleid en de onderliggende argumenten voor het gekozen beleid.
3	Melden van het beleid en de wijze waarop evenwichtige belangenafweging heeft plaatsgevonden.
4	Zowel het melden van beleid, onderliggende argumenten en wijze waarop evenwichtige belangenafweging heeft plaatsgevonden.
5	Zowel het melden van beleid, onderliggende argumenten, de wijze waarop evenwichtige belangenafweging heeft plaatsgevonden en onderliggende argumenten hiervoor.

men, en hierover zal rapporteren in zijn verslag als reactie op het bestuursverslag. Tot slot hebben we in het empirisch jaarrekeningonderzoek de Overige gegevens in het jaarverslag beoordeeld. Hierbij is vastgesteld of en op welke wijze melding wordt gemaakt van de kortingsmaatregel in 2013, en eventueel van een voorwaardelijk besluit tot korten in 2014, onder de Gebeurtenissen na balansdatum. Tevens analyseren we de controleverklaring van de externe accountant. Hierbij stellen we vast of in de controleverklaring een 'paragraaf ter benadrukking van aangelegenheden' (voorheen onverplicht toelichtende paragraaf) is opgenomen in overeenstemming met de door de Nederlandse Beroepsorganisatie van Accountants (NBA) uitgebrachte uiting van 21 februari 2013. In deze uiting maakt de NBA duidelijk dat een paragraaf ter benadrukking van aangelegenheden zowel verwacht wordt bij een voorgenomen besluit tot korten (conform de eerder uitgebrachte Audit Alert 24) als bij het daadwerkelijk korten van de pensioenaanspraken. Indien beide situaties zich in hetzelfde boekjaar voordoen leidt dit tot een gecombineerde paragraaf ter benadrukking van aangelegenheden.

De hierboven genoemde onderzoeksmethodiek maakt het volgens ons mogelijk om de jaarverslaggeving op gestructureerde wijze te beoordelen en zo een goed inzicht te krijgen in de mate van verantwoording over de kortingsmaatregelen. In de volgende paragraaf presenteren we volgens deze structuur de resultaten van het empirisch onderzoek.

3.3 Onderzoekresultaten

3.3.1 Algemene presentatie

Alle 38 onderzochte pensioenfondsen hebben de korting op pensioenaanspraken daadwerkelijk in de jaarrekening over 2012 verwerkt in de cijfers en volgen hiermee de aangepaste RJ 610. Ook hebben al deze pensioenfondsen de kortingsmaatregel toegelicht in het

Figuur 1 Best practice reactie verantwoordingsorgaan op kortingsmaatregel. Stichting Pensioenfonds Elsevier-ondernemingen, jaarverslag 2012, p. 21

In onze verklaring over 2011 spraken wij de verwachting uit dat in de verdere besluitvorming aangaande herstelmaatregelen tot een evenwichtige belangenbehartiging tussen alle betrokkenen wordt gekomen. Per 31 december 2011 was de dekkingsgraad 90,2% en was er sprake van "zwaarwegende omstandigheden" zoals omschreven in artikel 10 van de Uitvoeringsovereenkomst. Derhalve is er gedurende het jaar 2012 intensief overleg gevoerd tussen het bestuur en de werkgever, teneinde maatregelen te bespreken om het dekkingstekort op te lossen en een korting op de aanspraken te voorkomen. Helaas hebben deze besprekingen niet tijdig tot een oplossing geleid. Per 31 december 2012 bedroeg de dekkingsgraad 93% (voor verwerking korting), hetgeen het bestuur genoodzaakt heeft tot het definitief doorvoeren van het voorgenomen besluit de aanspraken evenredig te korten met 3,3% per 1 april 2013. Het verantwoordingsorgaan deelt de teleurstelling van het bestuur over het uitblijven van concrete maatregelen ten gevolge van het overleg tussen bestuur en werkgever, waardoor (gedeeltelijke) korting zou zijn voorkomen.

Naast de korting van 3,3% per 1 april 2013 heeft het bestuur een verwachte gemiddelde korting van 4,3% aangekondigd per 1 april 2014 teneinde de dekkingsgraad op het wettelijk geëiste peil van 104,2% te brengen per 31 december 2013. Omdat er nog steeds sprake is van "zwaarwegende omstandigheden", onderschrijft het verantwoordingsorgaan het voornemen van het bestuur om het overleg met de werkgever te intensiveren, teneinde voor eind 2013 maatregelen te kunnen treffen die gericht zijn op een structurele oplossing voor de fondsproblematiek, waaronder de kostendekkende premie. Bij deze oplossing dienen de belangen van werkgever, gepensioneerden, actieven en slapers op evenwichtige wijze te worden afgewogen.

bestuursverslag. In bijna alle gevallen is de toelichting opgenomen in een aparte paragraaf, of is de toelichting opgenomen in een paragraaf die betrekking heeft op de evaluatie van de voortgang van het herstelplan. Slechts in één bestuursverslag (3%) is geen aparte paragraaf gewijd aan de kortingsmaatregel of het herstelplan, maar wordt dit in een algemene beschrijving van de ontwikkelingen gedurende het jaar kort benoemd. Tabel 4 bevat een overzicht van de onderzoeksresultaten ten aanzien van de algemene presentatie.

In 28 van de 38 jaarverslagen (74%) bevat het verslag van het verantwoordingsorgaan een expliciete en inhoudelijke reactie op het kortingsbesluit. Overigens is dit veelal wel in de vorm van een conclusie, zoals: 'het verantwoordingsorgaan is van mening dat het bestuur, in het kader van evenwichtige belangenbehartiging,

een adequate beslissing heeft genomen'. Een inhoudelijke reflectie van argumenten en overwegingen ontbreekt in veel situaties. Figuur 1 bevat een voorbeeld van een reactie van het verantwoordingsorgaan waarin wel meer inzicht wordt gegeven in de achtergronden van de kortingsmaatregel.

In 10 van de 38 jaarverslagen (26%) bevat het verslag van het verantwoordingsorgaan geen expliciete benoeming van de kortingsmaatregel. Juist omdat het verantwoordingsorgaan een belangrijk orgaan is in het kader van de principes voor *Pension fund governance* om evenwichtige belangenafweging te waarborgen, is dit opmerkelijk.

In de jaarrekening geven 29 van de 38 (76%) pensioenfondsen een korte beschrijving van het korten in de toelichting op het eigen vermogen. In 12 van de 38 ge-

Tabel 4 Toelichting op korten in het bestuursverslag en de jaarrekening

	Ja		Nee	
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage
Toelichting in het bestuursverslag:				
Bevat het bestuursverslag een toelichting op de kortingsmaatregel?	38	100%	0	0%
Bevat het verslag van het verantwoordingsorgaan een expliciete, inhoudelijke reactie op de toelichtingsmaatregel?	28	74%	10	26%
Toelichting in de jaarrekening:				
Bevat de toelichting op het Eigen Vermogen informatie over de kortingsmaatregel?	29	76%	9	24%
Bevat de toelichting op de Technische Voorzieningen informatie over de kortingsmaatregel?	12	32%	26	68%

vallen (32%) is deze beschrijving opgenomen in de toelichting op de technische voorziening. In een aantal gevallen is de toelichting op een andere plaats in de jaarrekening opgenomen, bijvoorbeeld onder de passiva of de risicoparagraaf. De toelichtingen in de jaarrekening zijn beknopt en sterk gericht op de cijfermatige effecten van de korting op de posten in de balans van het pensioenfonds. Stichting Pensioenfonds PME heeft de effecten van de kortingsmaatregel inzichtelijk gemaakt in de balans zelf (zie figuur 2). Van zowel de reserves als de technische voorzieningen tonen zij expliciet de balansstand vóór en na de verlaging (korting) van de pensioenaanspraken. Dit is niet geheel in lijn met de voorbeeldbalans zoals opgenomen in RJ 610, waarin enkel eindstanden per balansdatum worden gepresenteerd. Gezien de impact van de kortingsmaatregel en de aandacht die gebruikers van de jaarrekening hiervoor zullen hebben, is dit wat ons betreft echter wel een zeer duidelijke manier om de gevolgen inzichtelijk te maken.

3.3.2 Kwantitatieve effecten van de korting

De tabellen 5 en 6 bevatten de resultaten van het onderzoek naar de kwantitatieve effecten van de kortingsmaatregelen. Deze gegevens bieden inzicht in de daadwerkelijke gevolgen van de kortingsmaatregelen voor pensioenfondsen en hun belanghebbenden. Uit de jaarrekening van de 38 onderzochte pensioenfondsen blijkt dat een gemiddelde korting van 4,3% op de pensioenaanspraken is doorgevoerd. Binnen de onderzoekspopulatie hebben acht pensioenfondsen (21%) een korting van 7% doorgevoerd en hebben hiermee gebruikgemaakt van de optie om de korting te maximaliseren. Drie pensioenfondsen hebben een korting van minder dan 1% doorgevoerd. Dit zijn Pensioenfonds ABP (0,5%), Pensioenfonds Bakkers (0,9%) en Pensioenfonds Bavaria (0,9%). De spreiding van de kortingspercentages is in tabel 6 opgenomen.

Als we de gevolgen van de kortingsmaatregelen van de 38 pensioenfondsen uitdrukken in absolute bedragen, wordt de enorme financiële impact hiervan duidelijk. Door de kortingsmaatregel zijn de pensioenaanspraken met ruim EUR 7,5 miljard verlaagd. De grootste kortingen in absolute termen zijn doorgevoerd door Stichting Pensioenfonds Metaal en Techniek (EUR 3,2

Figuur 2 Best practice effecten van kortingsmaatregel in de balans. Stichting Pensioenfonds PME, Jaarverslag 2012, p. 70

PASSIVA	2012	2011
10 Reserves		
Algemene reserve vóór verlaging	(2.116)	(2.680)
Effect herstelmaatregel verlaging	1.712	-
Algemene reserve na verlaging	(404)	(2.680)
Bestemmingsreserve	85	186
Totaal reserves	(319)	(2.494)
11 Technische voorzieningen		
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds vóór verlaging	34.090	28.423
Effect herstelmaatregel verlaging	(1.712)	-
Totaal voorzieningen pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds na verlaging	32.378	28.423
Spaarfonds gemoedsbezwaarden	3	2
Totaal technische voorzieningen na verlaging	32.381	28.425
12 Verplichtingen uit hoofde van beleggingen	913	2.888
13 Overige schulden en overlopende passiva	110	58
TOTAAL PASSIVA	33.085	28.877

miljard), Stichting Pensioenfonds van de Metalektro (EUR 1,7 miljard) en Stichting Pensioenfonds ABP (EUR 1,4 miljard). De cumulatieve korting van deze drie fondsen bedraagt ruim 83% van de totale korting van de 38 onderzochte pensioenfondsen.

Uit tabel 5 blijkt dat de ongewogen gemiddelde korting op pensioenaanspraken 1% lager is dan de ongewogen gemiddelde korting die initieel was aangekondigd. Er zijn verschillende mogelijke redenen die dit verschil kunnen verklaren. Redenen die veelal worden genoemd in de jaarverslagen zijn het toepassen van de nieuwe rekenrente (UFR), betere beleggingsrendementen, positieve actuariële resultaten op sterfte en het bijstorten van de werkgever waardoor er minder gekort hoeft te worden. Figuur 5, die verderop in dit artikel wordt besproken, bevat een *best practice* waarin duidelijk wordt toegelicht

Tabel 5 Kengegevens kortingsmaatregel per type pensioenfonds

Ongewogen gemiddelde	Aantal pensioenfondsen	Gemiddelde voorgenoemde korting	Gemiddeld werkelijke korting	Absoluut bedrag van de korting in EUR 1.000
Beroepspensioenfondsen	3	4,9%	4,9%	342.332
Bedrijfstakpensioenfondsen	14	5,2%	4,2%	6.869.900
Ondernemingspensioenfondsen	21	5,4%	4,3%	367.939
Totaal	38	5,3%	4,3%	7.580.171

Tabel 6 Spreiding hoogte korting per type pensioenfonds

Ongewogen gemiddelde	Aantal pensioenfonds	0-2%	2-4%	4-6%	6-7%
Beroepspensioenfonds	3	0	1	1	1
Bedrijfstakpensioenfonds	14	3	4	3	4
Ondernemingspensioenfonds	21	2	9	3	7
Totaal	38	5	14	7	12

hoe het verschil tussen de voorgenomen en werkelijk doorgevoerde korting is ontstaan.

De kwantitatieve effecten van de kortingsmaatregel komen in alle jaarrekeningen duidelijk terug. Absolutte bedragen en percentages worden veelal zowel in het

bestuursverslag als in de jaarrekening, bijvoorbeeld in het verloopoverzicht van de pensioenverplichtingen, benoemd. Van de 38 pensioenfonds noemen 34 pensioenfonds (89%) expliciet het effect van de kortingsmaatregel op de dekkingsgraad, wat volgens ons wel een verwachte toelichting mag zijn. Dit is immers de ultieme graadmeter waaraan de kortingsmaatregel, als onderdeel van het herstelplan, moet bijdragen.

Nagenoeg alle pensioenfonds korten de pensioenaanspraken met één percentage voor alle deelnemers (evenredige korting). Twee pensioenfonds korten gedifferentieerd. Eén van deze pensioenfonds is Stichting Pensioenfonds Mercurius Amsterdam, waarbij onder andere de Autoriteit Financiële Markten (AFM) en Euronext Amsterdam hun pensioenregeling hebben ondergebracht. Het jaarverslag van Pensioenfonds Mer-

Figuur 3 Best practice effect kortingsmaatregel. Stichting Pensioenfonds PME, Jaarverslag 2012, p. 97

Ultimo 2012 was de dekkingsgraad van PME 94 procent. Om een pensioenverlaging te voorkomen had de dekkingsgraad ultimo 2012 circa 99 procent moeten zijn. Daarom is een pensioenverlaging per 1 april 2013 dan ook onvermijdelijk geworden. Op die datum worden zowel de pensioenen die al zijn ingegaan als de opgebouwde pensioenaanspraken van (ex-)deelnemers verlaagd met 5,1 procent. Het effect van de pensioenverlaging op de dekkingsgraad is in onderstaand overzicht gespecificeerd.

Het effect van herstelmaatregel verlaging op de dekkingsgraad kan als volgt worden gespecificeerd:

Stand ultimo 2012			
(Bedragen x € 1 miljoen)	Waarde voor verlaging	Mutatie verlaging	Waarde na verlaging
Voorziening pensioenverplichting	34.090	(1.712)	32.378
Algemene reserve	(2.116)	1.712	(404)
Pensioenvermogen	31.974	-	31.974
Dekkingsgraad	94%	5%	99%

Ontwikkelingen 2012 met betrekking tot de dekkingsgraad

In 2012 heeft de dekkingsgraad zich als volgt ontwikkeld:

Ontwikkeling dekingsgraad (in procenten)	Werkelijk 2012	Werkelijk 2011
Dekkingsgraad per 1 januari	90,6	95,5
Sturingsmiddelen		
Premie	0,3	0,5
Effect herstelmaatregel verlaging	5,0	-
Beleggingen	10,2	7,7
Overige effecten		
Rentetermijnstructuur	(6,1)	(13,5)
Schattingswijziging sterftegrondslagen	(1,0)	-
Overig	(0,2)	0,4
Dekkingsgraad per 31 december	98,8	90,6

De ontwikkeling van de dekkingsgraad is gebaseerd op de in februari 2013 bij DNB ingediende evaluatie van het herstelplan per 31 december 2012. Met het doorvoeren van de verlaging van 5,1% van de ingegane pensioenen en opgebouwde pensioenaanspraken werd bij deze evaluatie ultimo 2013 naar verwachting voldaan aan de wettelijk vereiste minimum dekkingsgraad en ultimo 2023 aan de wettelijk vereiste dekkingsgraad.

curius bevat een uitgebreide toelichting ten aanzien van de kortingsmaatregel. Het bestuur geeft aan dat aangesloten werkgevers de mogelijkheid is geboden om een aanvullende werkgeversbijdrage te storten om zo een korting van pensioenaanspraken te verminderen of te voorkomen. Deze aanvullende bijdragen komen alleen ten goede aan de (oud-)werknemers van de werkgevers die bereid zijn aanvullend bij te dragen. Meerdere werkgevers hebben uiteindelijk bijgestort, waardoor de pensioenaanspraken voor aan deze werkgever gelieerde werknemers en gepensioneerden slechts met 3% gekort zijn in plaats van de aangekondigde 7%. Van één aangesloten werkgever was de bijstorting echter niet voldoende om de korting tot 3% te beperken, waardoor deze pensioenaanspraken met 4,4% zijn gekort.

Een *best practice* is opnieuw gevonden in het jaarverslag van Stichting Pensioenfonds PME (zie figuur 3). Op zeer duidelijke en overzichtelijke wijze wordt inzicht gegeven welk effect de korting heeft op zowel het eigen vermogen (reserves), de technische voorzieningen als de dekkingsgraad.

3.3.3 Kwaliteit van kwalitatieve toelichtingen

Ons is opgevallen dat de aard en omvang van de kwalitatieve, tekstuele toelichtingen op de kortingsmaatregel in het bestuursverslag sterk van elkaar verschillen. Een behoorlijk aantal pensioenfonds heeft een zeer beknopte toelichting opgenomen, terwijl andere pensioenfonds zich uitgebreider en diepgaander verantwoordt. Dit blijkt uit de spreiding van de pensioenfonds over de verschillende scoringsmogelijkheden zoals opgenomen in tabel 7.

Vier pensioenfonds volstaan alleen met het melden van het beleid over het korten (een '1' op de schaalverdeling). Daarentegen behalen ook vier pensioenfonds een score '5' op de schaalverdeling. Deze pensioenfonds staan uitgebreid stil bij de kortingsmaatregel en geven inzicht in hiervoor gemaakte keuzes en argumenten.

De helft van de fonds meldt slechts het beleid over het korten en de argumenten voor dit beleid. Een kwart voegt daar nog de wijze waarop evenwichtige belangenafweging heeft plaatsgevonden aan toe. In totaal melden vijftien pensioenfonds (39%) de wijze waarop evenwichtige belangenafweging heeft plaatsgevonden. Vanuit het maatschappelijk belang en de expliciete eis vanuit de Pensioenwet is vooral verbetering van de kwalitatieve verslaggeving mogelijk door uitgebreider stil te staan bij de wijze waarop evenwichtige belangenafweging heeft plaatsgevonden en het toelichten van de argumenten hiervoor. Uit de toelichting zou duidelijk moeten blijken hoe het bestuur de belangen van elk van de betrokken groeperingen (betrokken deelnemers, gewezen deelnemers, overige aanspraakgerechtigden en werkgevers) op een rechtvaardige en eerlijke manier

Tabel 7 Score pensioenfonds t.a.v. de kwalitatieve toelichting

Score	Elementen in de kwalitatieve toelichting op korten	Aantal pensioenfonds	Procentueel
0	Geen vermelding van beleid (uitgangspunten en doelstellingen).	0	0%
1	Enkel het vermelden van beleid.	4	11%
2	Melden van beleid en de onderliggende argumenten voor het gekozen beleid.	19	50%
3	Melden van het beleid en de wijze waarop evenwichtige belangenafweging heeft plaatsgevonden.	2	5%
4	Zowel het melden van beleid, onderliggende argumenten en wijze waarop evenwichtige belangenafweging heeft plaatsgevonden.	9	23%
5	Zowel het melden van beleid, onderliggende argumenten, de wijze waarop evenwichtige belangenafweging heeft plaatsgevonden en onderliggende argumenten hiervoor.	4	11%

heeft afgewogen. Slechts een beperkt aantal pensioenfonds heeft naar onze beoordeling voldoende aandacht besteed aan dit onderwerp. Het blijkt erg moeilijk om in concrete bewoordingen aan te geven wat het beleid van het bestuur op dit punt is, en welke afwegingen zij heeft gemaakt ten aanzien van de kortingsmaatregel. Uit het empirisch onderzoek blijkt een aantal overwegingen vaker terug te komen ter onderbouwing van de keuze om alle aanspraken evenredig te korten. Voorbeelden van dergelijke overwegingen zijn dat het pensioenfonds een beroep doet op het solidariteitsbeginsel, het feit dat alle betrokkenen op deze wijze evenredig worden geraakt en dat in het verleden toeslagverlening gelijk is geweest. Tot slot gebruiken meerdere pensioenfonds een negatieve formulering. Deze fonds stellen dat er, alles overwegende, geen reëel alternatief is voor het evenredig korten van de pensioenaanspraken.

Ter illustratie zijn in dit kader drie *best practices* geselecteerd, die naar onze mening allen duidelijk positieve kenmerken bevatten. Figuur 4 bevat een toelichting op de kortingsmaatregel van Stichting Pensioenfonds voor de Tandtechniek. De toelichting bevat allereerst de minimale toelichtingsvereisten die verwacht mogen worden, zoals het voorgenomen en definitieve kortingspercentage, het absolute effect van de korting en de verbetering van de dekkingsgraad als gevolg van de korting. Aanvullend wordt vrij uitgebreid ingegaan op de evenwichtige belangenafweging, waarbij expliciet wordt genoemd dat de adviezen van de deelnemersraad hierbij in ogenschouw zijn genomen. In concrete bewoordingen worden vervolgens de verschillende overwegingen toegelicht, waarbij de positie van alle belanghebbende groepen wordt benoemd. Een tweede

Figuur 4 Best practice toelichting op kortingsmaatregel. Stichting Pensioenfonds voor de Tandtechniek, jaarverslag 2012, p. 16

Evaluatie herstelplan

Het fonds evalueert aan het einde van ieder boekjaar hoe de financiële gezondheid van het fonds zich ontwikkelt ten opzichte van het herstelplan. Op basis van de evaluatie van het herstelplan begin 2012 heeft het bestuur een voorwaardelijke verlaging van de opgebouwde pensioenaanspraken en pensioenrechten per 1 april 2013 aangekondigd van 7%. De financiële situatie van het fonds eind 2012 bepaalt of de voorwaardelijke verlaging definitief doorgevoerd moet worden.

Op 31 december 2012 bedroeg de dekkingsgraad van het fonds, zonder doorberekening van de verlaging van de pensioenuitkeringen en pensioenaanspraken, 87,3%. Op grond van het herstelplan had de dekkingsgraad op die datum 110,9% moeten bedragen.

Uit de evaluatie van het herstelplan begin 2013 is gebleken dat, door de herstelmaatregelen per 1 januari 2013, de premie weliswaar bijdraagt aan het herstel, maar dat de herstelkracht van het fonds niet voldoende is om per eind 2013 een dekkingsgraad van 105% te bereiken.

Om toch aan deze wettelijke eis te kunnen voldoen heeft het bestuur, met inachtneming van de adviezen van de deelnemersraad van het fonds, op 5 februari 2013 besloten om de pensioenrechten en opgebouwde pensioenaanspraken per 1 april 2013 te verlagen met 7%. Het bestuur heeft daarbij overwogen dat:

- de solidariteitsgedachte ten grondslag ligt aan de pensioenregeling. Het bestuur vertaalt dit zo dat alle belanghebbenden in goede tijden profiteren en in mindere tijden nadeel ondervinden;
- actieve deelnemers een bijdrage leveren in de vorm van versoering van de regeling;
- werkgevers een bijdrage leveren in de vorm van een hogere premie;
- actieve deelnemers, slapers en gepensioneerden koopkracht hebben verloren doordat de afgelopen jaren geen toeslagen zijn verleend;
- dat toeslagen sinds 2006 ongedifferentieerd zijn verleend.

Het bestuur heeft zich bij het nemen van het besluit tot verlaging gebaseerd op het crisisplan (als onderdeel van de ABTN), het herstelplan, op het uitvoerings- en pensioenreglement alsmede op de algemene wet- en regelgeving.

Het bestuur is van mening dat het besluit om over te gaan tot verlagen van de pensioenuitkeringen en pensioenaanspraken een uiterst redmiddel is om per 31 december 2013 uit het dekkingstekort te zijn. Het bestuur heeft alle maatregelen zoals genoemd in het herstelplan (niet verlenen van toeslagen, verhogen van de premie en verlagen van de toekomstige opbouw) ingezet, binnen de ruimte die cao-partijen in de tandtechniek daartoe hebben gegeven.

In januari 2012 heeft DNB het mogelijk gemaakt om de verlaging per 1 april 2013 te maximeren op 7%. Het fonds heeft van deze mogelijkheid gebruik gemaakt en de verlaging per 1 april 2013 gemaximeerd op 7%. Eind 2013 volgt een laatste meetmoment waarop de dekkingsgraad 105% moet zijn. Het fonds voorziet echter nog een additionele korting. Dit betekent dat het bestuur bij gelijkblijvende omstandigheden per 1 april 2014 zal moeten overgaan tot het nogmaals verlagen van de opgebouwde pensioenaanspraken en pensioenrechten. Het definitieve besluit en de definitieve hoogte van de verlaging zal in het eerste kwartaal van 2014 worden genomen.

Door de verlaging van 7% daalde de voorziening pensioenverplichting per 31 december 2012 met € 48 miljoen en is de dekkingsgraad met bijna 7% gestegen.

best practice is te vinden in het jaarverslag van Stichting Pensioenfonds Holland Casino (figuur 5). In deze toelichting valt allereerst de heldere structuur en overzichtelijkheid op. De kortingsmaatregel wordt toegelicht in een separate paragraaf onder het kopje 'Korting van aanspraken en rechten' waarbij gebruik wordt gemaakt van duidelijke subkoppen. De toelichting is logisch opgebouwd, waarbij de voorgenomen korting als uitgangspunt dient en vervolgens wordt toegelicht wat het werkelijke kortingspercentage is geweest en de redenen waarom deze twee percentages van elkaar afwijken. De

toelichting op de evenwichtige belangenafweging is vervolgens beter dan gemiddeld. Stichting Pensioenfonds Holland Casino kiest ervoor om de kortingsmaatregel en de evenwichtige belangenafweging toe te lichten aan de hand van de vier criteria effectiviteit, proportionaliteit, solidariteit en continuïteit. Per criterium volgt ten slotte een compacte en concrete toelichting, wat naar onze mening prettig leesbaar en informatief is. Een derde voorbeeld is het jaarverslag van Stichting Pensioenfonds PNO Media. Figuur 6 bevat een passage uit de toelichting van het bestuur op de kortingsmaatregel

waarin heel duidelijk wordt uitgelegd waarom voor dit pensioenfonds een korting noodzakelijk is, terwijl andere pensioenfonds niet noodzakelijk zijn om een korting door te voeren. Deze bondige en duidelijke toelichting draagt bij aan het gewenste inzicht.

3.3.4 Informatie onder Overige gegevens

Onder Overige gegevens wordt informatie opgenomen over eventuele gebeurtenissen na balansdatum, de bestemming van het saldo van baten en lasten, en de controleverklaring van de externe accountant. Bij de Gebeurtenissen na balansdatum is het opvallend dat pensioenfonds niet consistent omgaan met de informatievoorziening. Van de 38 onderzochte pensioenfonds, die allen de kortingsmaatregel van 2013 in de jaarrekening 2012 verwerken, geven 32 pensioenfonds (84%) alsnog een aanvullende toelichting op de korting onder de Gebeurtenissen na balansdatum. Wij menen dat dit geen vereiste is, omdat de korting al in de jaarrekening is verwerkt en toegelicht. Daarentegen is er ook weinig op tegen om de korting ook onder de Gebeurtenissen na balansdatum te benoemen. De overige zes pensioenfonds (16%) maken geen aanvullende vermelding van de kortingsmaatregel in 2013 onder de Gebeurtenissen na balansdatum.

Onder de Gebeurtenissen na balansdatum wordt door 20 van de 38 pensioenfonds (53%) expliciet benoemd dat naar verwachting de pensioenaanspraken per 1 april 2014 nogmaals gekort zullen worden. Van deze 20 hebben acht pensioenfonds tevens een concreet verwacht kortingspercentage genoemd, variërend van 0,7% tot 6,4%. Een en ander hangt uiteraard af van de dekkingsgraad ultimo 2013 in relatie tot het herstelplan.

Tot slot hebben we in het kader van het onderzoek de controleverklaringen van de externe accountant beoordeeld. Volgens NBA Audit Alert 24 (NBA, 2012) dient in het geval van een voorwaardelijk besluit tot korting een zogenoemde 'paragraaf ter benadrukking van aangelegenheden' te worden opgenomen. Hierin wordt verwezen naar de toelichting van het bestuur op de voorgenomen kortingsmaatregel in het bestuursverslag en de jaarrekening. Via een internetpublicatie is op 21 februari 2013 (NBA, 2013) door de NBA aangegeven dat ook een paragraaf ter benadrukking van aangelegenheden opgenomen dient te worden in de controleverklaring over 2012 indien daadwerkelijk de korting is doorgevoerd.

In de 38 onderzochte jaarrekeningen is in 36 gevallen (95%) de controleverklaring van de externe accountant bijgevoegd in de openbare jaarverslagen. In al deze gevallen is een goedkeurend oordeel verstrekt. In 31 van de 36 jaarrekeningen (86%) is een paragraaf ter benadrukking van aangelegenheden opgenomen in de con-

Figuur 5 Best practice toelichting op kortingsmaatregel. Stichting Pensioenfonds Holland Casino, jaarverslag 2012, pp. 25 en 26

Korting van aanspraken en rechten
Voorgenomen korting
In zijn vergadering van 1 februari 2012 heeft het bestuur een voorgenomen korting vastgesteld. De voorgenomen korting is vastgesteld op 5,6%. Het bestuur heeft in februari 2012 deze voorgenomen korting bij alle belanghebbenden in een brief aangekondigd.

Definitieve korting
Inmiddels is de financiële situatie van het pensioenfonds per 31 december 2012 duidelijk geworden uit de evaluatie van het herstelplan zoals die begin 2013 heeft plaatsgevonden. Het bestuur heeft de definitief toe te passen korting per 1 april 2013 vastgesteld op 1,6%. Alle belanghebbenden hebben hierover op 23 februari 2013 een brief ontvangen en enkele dagen later een pensioenkrant met een uitgebreide toelichting.

De verlaging is minder dan eerder werd aangekondigd. Redenen daarvoor zijn:
1. De dekkingsgraad is in 2012 meer toegenomen dan werd verwacht.
2. Doordat in 2013 een groter deel van het te behalen rendement gebruikt kan worden voor herstel, kan nu minder worden gekort.

Om die reden volstaat per 31 december 2012 een dekkingsgraad van 99,6% in plaats van de eerder aangekondigde 100,6%. Door de korting nu zo beperkt mogelijk te houden, kan niet worden uitgesloten dat de pensioenen eind 2013 opnieuw moeten worden verlaagd.

Evenwichtige belangenafweging
In het kader van het crisisplan heeft DNB in de 'good practices' vier criteria genoemd die kunnen worden toegepast bij de invulling van een evenwichtige belangenafweging (artikel 105 lid 2 PW).
Het bestuur is van mening in voldoende mate de belangenafweging evenwichtig te hebben ingevuld door de vier criteria effectiviteit, proportionaliteit, solidariteit en continuïteit als volgt in te vullen:

- effectiviteit: met het doorvoeren van de korting stijgt de dekkingsgraad. Hierdoor kan worden teruggekeerd naar het minimale herstelpad zoals dat blijkt uit de evaluatie van het herstelplan over 2012 die begin 2013 is uitgevoerd;
- proportionaliteit: alle pensioenaanspraken en pensioenrechten worden met hetzelfde kortingspercentage verlaagd;
- solidariteit: de bijdragen van de verschillende belanghebbenden zijn met elkaar in evenwicht door elke pensioenaanspraak en elk pensioenrecht voor iedereen gelijk te behandelen. Daarnaast kan worden opgemerkt dat uit de evaluatie van het herstelplan blijkt dat tot 2021 geen toeslag kan worden verleend. De toekomstige pensioenopbouw voor actieve deelnemers staat onder druk omdat de afgesproken maximum premie van 24% niet langer voldoende is ter financiering van de toekomstige opbouw volgens de huidige pensioenregeling. Om die reden is het pensioenopbouwpercentage voor 2013 en volgende jaren vastgesteld op 1,8%;
- continuïteit: met de korting van 1,6% en gegeven de parameters, komt de dekkingsgraad naar verwachting eind 2013 op 104,2%.

troleverklaring, die verwijst naar de korting per 1 april 2013. De inhoud van deze paragraaf is conform de voorbeeldtekst die het NBA in haar publicatie van 21 februari 2013 voorschrijft, op één uitzondering na. Figuur 7 bevat een voorbeeld van een paragraaf ter benadrukking van aangelegenheden, waarin zowel wordt verwezen naar de verwerkte korting per 1 april 2013, alsmede naar de voorwaardelijke korting per 1 april 2014.

Meldenswaardig is dat dus in vijf jaarrekeningen een controleverklaring van de externe accountant is bijgevoegd die geen paragraaf ter benadrukking van aangelegenheden met betrekking tot de korting per 1 april

Figuur 6 Best practice toelichting op kortingsmaatregel. Stichting Pensioenfonds PNO Media, jaarverslag 2012, pp. 5 en 6

ORZAKEN VAN DE PENSIOENVERLAGING

Hoewel voor veel mensen dit jaar de pensioenrechten moeten worden verlaagd, wordt de meerderheid op dit moment nog niet geraakt door een dergelijke maatregel. Dat roept de vraag op hoe wij in deze situatie terecht zijn gekomen.

Een belangrijke oorzaak van onze relatief lage dekkingsgraad ligt in de jaren negentig. Begin jaren negentig beschikte PNO Media over een sterke financiële positie. Destijds werd mede onder invloed van dreigende overheidsmaatregelen om reserves van pensioenfondsen te belasten, besloten om niet te streven naar een verdere groei van de dekkingsgraad. In plaats daarvan werd ervoor gekozen om de reserves ten goede te laten komen aan de deelnemers. Zo werd een op omslag gefinancierde VUT-regeling omgezet in een volledig gefinancierd prepensioen. Dit verminderde de dekkingsgraad met 20 procentpunt.

Eind 2007, aan de vooravond van de kredietcrisis, had PNO Media een dekkingsgraad van 122%. De gemiddelde dekkingsgraad van de vijftienvintig grootste bedrijfstakpensioenfondsen was toen 143%. Na de beurscrash van 2008 en de daarop volgende sterke rentedaling verkeerden wij daardoor in een zwakkere positie ten opzichte van de meeste andere Nederlandse pensioenfondsen. De dekkingsgraad bedroeg toen 88%. Desondanks gaf het herstelplan dat wij toen opstelden uitzicht op tijdig herstel zonder pensioenverlaging.

Dat het herstel is achtergebleven bij deze verwachting heeft twee oorzaken. Ten eerste is de levensverwachting sterker toegenomen dan was voorzien. Dit heeft de waarde van de pensioenverplichtingen sinds eind 2008 met bijna 10% verhoogd.

De tweede oorzaak van het tegenvallende herstel is de daling van de rente waartegen de pensioenverplichtingen worden gewaardeerd. Deze rentedaling hangt samen met de internationale kredietcrisis die in 2008 begon. Hoewel het effect van de rentedaling op de dekkingsgraad deels is opgevangen door afdekking van het renterisico door het fonds en de invoering van een nieuwe rekenrente, namen de verplichtingen sneller toe dan het herstelplan veronderstelde.

Figuur 7 Voorbeeld paragraaf ter benadrukking van aangelegenheden in controleverklaring. Stichting Pensioenfonds ABP, Jaarverslag 2012, p. 170

Paragraaf ter benadrukking van aangelegenheden

Wij vestigen de aandacht op pagina's 9 en 10 van het bestuursverslag en pagina's 118 en 119 van de jaarrekening, waarin het bestuur meldt besloten te hebben per 1 april 2013 over te gaan tot het korten van de opgebouwde aanspraken en rechten en waarin is toegevoegd dat deze korting is verwerkt in deze jaarrekening. Deze situatie doet geen afbreuk aan ons oordeel.

Voorts vestigen wij de aandacht op pagina's 9 en 10 van het bestuursverslag en pagina's 118, 119 en 154 van de jaarrekening, waarin het bestuur meldt besloten te hebben dat tenzij de dekkingsgraad op 31 december 2013 voldoende zal zijn verbeterd per 1 april 2014 over te gaan tot het korten van de opgebouwde aanspraken en rechten. Deze situatie doet geen afbreuk aan ons oordeel.

2013 bevat, terwijl het pensioenfonds wel een korting heeft doorgevoerd op de pensioenaanspraken. Dit is niet in overeenstemming met wat de NBA voorschrijft. Wellicht wordt dit veroorzaakt doordat de publicatie van de NBA hierover niet de status heeft van een Audit Alert. Met de NBA zijn wij van mening dat een korting op pensioenaanspraken echter een dusdanige maatschappelijke impact heeft, dat een verwijzing naar dit feit in de controleverklaring op zijn plaats is. Het opnemen van een paragraaf ter benadrukking van aan-

gelegenheden verhoogt volgens ons de informatieve en toegevoegde waarde van de controleverklaring.

4 Nabeschouwing en conclusies

Het beschreven empirisch onderzoek beoogt antwoord te geven op de centrale vraag van dit onderzoek: in welke mate leggen Nederlandse pensioenfondsen die per 1 april 2013 kortingsmaatregelen hebben moeten doorvoeren, hierover verantwoording af in hun jaarverslaggeving over 2012? Op basis van de onderzoeksresultaten concluderen wij dat de mate van verantwoording in het jaarverslag van de 38 onderzochte pensioenfondsen in algemene zin toereikend is voor het door de gebruikers gewenste inzicht. Alle pensioenfondsen presenteren de minimaal verwachte kwantitatieve informatie-elementen over de kortingsmaatregel. Dit zijn onder andere de hoogte van de voorgenomen en definitieve kortingspercentages en de effecten van de kortingsmaatregel op het eigen vermogen, de technische voorziening of de dekkingsgraad. De gemiddelde korting van de onderzochte pensioenfondsen bedraagt 4,3% met een totale impact van ruim EUR 7,5 miljard.

We merken wel op dat vooral de kwalitatieve toelichting op de kortingsmaatregel in het bestuursverslag voor verbetering vatbaar is. Zo meldt slechts de helft van de pensioenfondsen alleen het beleid omtrent het korten en de argumenten voor dit beleid. Verder melden in totaal slechts vijftien pensioenfondsen (39%) de wijze waarop evenwichtige belangenafweging heeft plaatsgevonden. Verbetering is daarom mogelijk als pensioenfondsen meer aandacht besteden aan de invulling van de evenwichtige belangenafweging. Onze bevindingen in dit onderzoek zijn daarmee in lijn met eerdere bevindingen van DNB. Deze constateerde al in 2012 dat de door pensioenfondsen ingediende crisisplannen verbeterd konden worden door duidelijker te vermelden hoe evenwichtige belangenafweging wordt ingevuld (DNB, 2012b). Overigens zijn de kortingsmaatregelen door pensioenfondsen vooraf afgestemd met DNB, waarbij het de taak is van DNB om de toepassing van de evenredige belangenafweging te toetsen. Tot slot merken we op dat we op dit punt geen materieel verschil in de kwaliteit van de verslaggeving zien tussen bedrijfstakpensioenfondsen en ondernemingspensioenfondsen.

Op basis van bovenstaande conclusie zou het naar onze mening goed zijn als het wat abstracte begrip 'evenwichtige belangenafweging' door de pensioensector concreter wordt ingevuld. We benadrukken dat evenwichtige belangenafweging niet alleen op dit moment zeer relevant is voor de kortingsmaatregel, maar ook de komende jaren belangrijk zal zijn door de overgang naar het nieuwe pensioencontract en de daaraan verbonden keuze voor een financieel toetsingskader. Het is de vraag hoe het bestuur omgaat met de evenwichti-

ge belangenafweging nu de voorheen veelgeprezen solidariteit steeds meer onder druk staat. Tevens vinden wij het wenselijk dat het bestuur hier in sterkere mate verantwoording over aflegt in het bestuursverslag. Wij pleiten er daarom voor dat het opnemen van een toelichting op de evenwichtige belangenafweging in het bestuursverslag expliciet wordt afgedwongen door RJ 610. Artikel 505 uit de huidige RJ 610 bevat reeds toelichtingsvereisten inzake de wijze waarop is voldaan aan de eisen van goed pensioenfondsbestuur en de wijze waarop invulling is gegeven aan medezeggenschap. Aan deze paragraaf zou een zinsnede toegevoegd kunnen worden dat in het bestuursverslag vermeld wordt hoe invulling is gegeven aan de evenwichtige belangenafweging, zoals vereist door artikel 105 van de Pensioenwet. Dit sluit aan bij de in september 2013 gepubliceerde Code Pensioenfondsen van de Pensioenfederatie en de Stichting van de Arbeid, die pensioenfondsbesturen ook oproept in het jaarverslag verantwoording af te leggen over de belangenafweging. Pensioenfondsen kunnen hieraan voldoen door duidelijk te beschrijven welke stakeholders zij hebben geïdentificeerd, wat de belangrijkste belangen van deze stakeholders zijn

en hoe deze potentieel kunnen conflicteren. Vervolgens kunnen pensioenfondsen aangeven hoe het beleid is ingericht om al deze belangen evenwichtig af te wegen, waarbij de effectiviteit, proportionaliteit, solidariteit en continuïteit van het beleid wordt gemaximaliseerd. Een gerichte en concrete verantwoording op dit punt in het bestuursverslag zou ons inziens een belangrijke verbetering betekenen voor de kwaliteit van verslaggeving door pensioenfondsen, en daarmee bijdragen aan het vertrouwen in de pensioensector. ■

Drs. W. (Wilfred) Kevelam RA is werkzaam bij KPMG Financial Services (Utrecht) en als universitair docent Externe Verslaggeving verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Drs. A. (Anne) Laning RA RC is Chief Financial & Operating Officer bij TKP Investments en op freelance basis verbonden aan de Nyenrode Business School en de Stichting Pensioenopleidingen.

De auteurs danken Esther Russchen voor haar waardevolle bijdrage aan het empirisch onderzoek.

Noten

1 ■ Met deze kop opende *Het Financieel Dagblad* op 2 januari 2013.

2 ■ Onder jaarverslaggeving wordt in dit artikel bedoeld het totaal van jaarverslag (ook wel genoemd bestuursverslag), jaarrekening en overige gegevens.

3 ■ De termijn zoals genoemd in de Pensioenwet bedraagt normaliter drie jaar. In februari

2009 heeft toenmalig minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Piet Hein Donner, deze termijn verlengd naar maximaal vijf jaar gezien de buitengewone omstandigheden.

4 ■ De Ultimate Forward Rate (UFR) zoals die momenteel voor pensioenfondsen geldt, bestaat voor de looptijden vanaf 20 jaar uit een geleidelijke toename van de actuele marktrente naar de

verwachte lange termijn rente van 4,2%.

5 ■ Overigens bevatte de commentaarbrief van Deloitte (d.d. 31 januari 2013) op de concept RJ-uiting 2013-2 de suggestie aan de RJ om deze bewoordingen naar analogie van RJ 252 op te nemen in de definitieve uiting.

Literatuur

■ De Nederlandsche Bank (DNB) (2012a). *Evenwichtige belangenafweging korting pensioenrechten en pensioenaanspraken*. Geraadpleegd op <http://www.toezicht.dnb.nl/7/50-226800.jsp>.

■ De Nederlandsche Bank (DNB) (2012b). *Kwaliteit crisisplannen pensioenfondsen voor verbetering vatbaar*. Geraadpleegd op <http://www.dnb.nl/nieuws/nieuwsverzicht-en-archieef/nieuws-2012/dnb280299.jsp>.

■ De Nederlandsche Bank (DNB) (2013). *DNB rondt evaluatie herstelplannen pensioenfondsen af*. Geraadpleegd op <http://www.dnb.nl/nieuws/nieuwsverzicht-en-archieef/nieuws-2013/dnb290230.jsp>.

■ Hoeven, R.L. ter, & Laning, A. (2010). Het echeq van de internationale pensioenstan-

daard (IAS 19) in Nederland verklaard; een conceptuele en empirische duiding aan de hand van de 'shared risk' -pensioenregelingen. *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, 84(1/2), 649-657.

■ Laning, A., & Langendijk, H.P.A.J. (2011). Pensioenfondsen: voldoende verantwoording in hun jaarverslag omtrent beleggingsbeleid, premiebeleid en toeslagbeleid? *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, 85(12), 678-691.

■ Nederlandse Beroepsorganisatie voor Accountants (NBA) (2012). *Audit alert 24: Korting pensioenfondsen*. Geraadpleegd op <http://www.nba.nl/Documents/Tools%20Vaktechniek/nba-alerts/audit%20alert%2024.pdf>.

■ Nederlandse Beroepsorganisatie voor Accountants (NBA) (2013). *Gevolgen korting pensioenaanspraken voor verslaggeving en controleverklaring*. Geraadpleegd op <http://www.nba.nl/Actueel/Nieuws/Nieuwsarchieef/Gevolgen-korting-pensioenaanspraken-voor-verslaggeving-en-controleverklaring/>.

■ Raad voor de Jaarverslaggeving (RJ) (2012). *Richtlijnen voor grote en middelgrote rechtspersonen: Jaareditie 2012*. Deventer: Kluwer.

■ Raad voor de Jaarverslaggeving (RJ) (2013). *RJ-uiting 2013-6: Verwerken van kortingen op pensioenaanspraken c.q. pensioenrechten*. Geraadpleegd op <http://www.rjnet.nl/Documents/Uitingen%202013/RJ-Uiting%202013-6%20Verwerken%20van%20kortingen%20op%20pensioenaanspraken%20c%20q%20pensioenrechten.pdf>.

Appendix 1 Onderzoekspopulatie (38 pensioenfondsen, inclusief vermelding van type pensioenfonds, naam uitvoeringsorganisatie en definitief kortingspercentage)

Pensioenfonds (n=38)	Type	Uitvoeringsorganisatie	Definitief kortingspercentage
ABP	BPF	APG	0,5%
Arcadis Nederland	OPF	Intern	5,6%
Architectenbureaus	BPF	Syntrus Achmea	2,8%
AZL	OPF	AZL	2,5%
Bakkersbedrijf	BPF	TKP	0,9%
Ballast Nedam	OPF	AZL	7,0%
Bavaria	OPF	Interpolis	0,9%
Beambtenfonds voor het Mijnbedrijf	BPF	AZL	7,0%
C1000	OPF	Intern	2,1%
Campagne	OPF	AZL	7,0%
Capgemini Nederland	OPF	AZL	6,4%
DHV	OPF	Intern	5,6%
Dutch Space	OPF	Syntrus Achmea	7,0%
Elsevier-Ondernemingen	OPF	Intern	3,3%
Eriks	OPF	AON Hewitt	4,0%
GI TP	OPF	Syntrus Achmea	7,0%
Groothandel in Vlakglas	BPF	AZL	5,6%
Hagee	OPF	Technische Unie	3,6%
Heijmans NV	OPF	Syntrus Achmea	2,0%
Holland Casino	OPF	Intern	1,6%
Hunter Douglas	OPF	AZL	6,7%
Jaarbeurs Pensioenfonds	OPF	FPAP	7,0%
Jan Huysman Wz. Fonds	OPF	KMS	2,4%
Koninklijke Ten Cate	OPF	Intern	2,3%
Medewerkers in het Notariaat	BPF	TKP	3,2%
Mercurius Amsterdam	OPF	Mercurius	3,0% resp. 4,425%
Metaal en Techniek (PMT)	BPF	MN Services	6,3%
Metalektro (PME)	BPF	MN Services	5,1%
Mode-, Interieur-, Tapijt-, en Textielindustrie	BPF	AZL	4,3%
Notarieel Pensioenfonds	BPR	AZL	5,8%
Openbare Apothekers	BPR	AZL	6,8%
PNO Media	BPF	MPD	3,4%
Recreatie	BPF	Syntrus Achmea	2,9%
Rijn- en Binnenvaart	BPF	Syntrus Achmea	1,5%
Tandartsen en Tandartsspecialisten	BPR	AZL	2,2%
Tandtechniek	BPF	Syntrus Achmea	7,0%
Thales Nederland	OPF	AON Hewitt	3,5%
Vlees, Vleeswaren, Gemaksvoeding en Pluimveevlees	BPF	Syntrus Achmea	7,0%